

ALMANYA'DA 1850 SONRASI ENDÜSTRİLEŞME SÜRECİNDE BANKALARIN ROLÜ

Ayda Polat*

Özet

Endüstriyel gelişme için gerekli şartların mevcut olduğu ve bu şartların daha çok liberal ekonomi araçlarıyla harekete geçerek endüstrileşmeyi hızlandırdığı erken endüstrileşen ülkelerden farklı olarak, geç endüstrileşen ülkeler endüstriyel gelişme için gerekli şartları özgün kurumsal tepkiler yoluyla yaratmak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda geç endüstrileşen ülkeler endüstrileşme çabaları esnasında, endüstrileşmelerinin yönünü belirleyen kurumlar oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı, geç endüstrileşen ülkeler içinde yer alan Almanya'da endüstriyel gelişimi teşvik eden en önemli kurumların, yatırım ve ticari bankacılığı birlikte gerçekleştiren evrensel bankalar olduğunu vurgulamaktır. Bu çerçevede çalışmada Almanya'da evrensel bankaların sermaye oluşumunda ve sermayenin hareketliliğinin sağlanmasında oynadığı rol, kredi yaratma politikaları ve özel sektöre yaptıkları teşvikler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç endüstrileşme, Çok İşlevli (Evrensel) Banka, Almanya

THE ROLE OF BANKS AFTER 1850 INDUSTRIALIZATION PROCESS IN GERMANY

Abstract

Unlike the early industrializing countries, in which the prerequisites of industrial development exist, and these prerequisites are driven by liberal economic instruments to accelerate industrialization, late industrializing countries have had to create the prerequisites for industrial development through unique institutional reactions. In this context, late industrializing countries have been the institutions that determine the direction of their industrialization during their efforts to industrialize. The aim of this study is to emphasize that the most important institutions promoting industrial development in Germany, which is part of the late industrialized countries, are universal banks that carry out investment and commercial banking together. In this context, this study deals with the role played by universal banks in capital formation and the mobilization of capital in Germany, credit creation policies and incentives in the private sector.

Keywords: Late Industrialization, Investment banks, Germany

JEL: O16 N64 O52 O25

* Arş. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, aydapolat@uludag.edu.tr

GİRİŞ

İktisat tarihçileri tarafından tarım devriminden sonra ikinci büyük devrim ve tarihsel açıdan önemli dönüm noktası olarak kabul edilen endüstri devriminin önce İngiltere’de başlaması ve kısa sürede birkaç ülkeye yayılması, kalkınma literatüründe erken endüstrileşen ülkeler ile bu ülkeleri yakalamaya çalışan ikinci kuşak endüstri devrimini yaşayan ülkeler yani geç endüstrileşen ülkeler ayrımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ayrım ülkelerin hem endüstriyel gelişmelerini ayrı zamanda tamamlamalarından hem de endüstrileşmelerinde rol oynayan faktörlerin farklı olmasından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda özellikle endüstrileşme sürecine görece geç dahil olan ikinci kuşak endüstri devrimini yaşayan ülkelerin endüstrileşmesinde rol oynayan faktörlerin niteliği üzerine yoğunlaşan tartışmalar, kalkınma literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çerçevede ikinci kuşak endüstri devrimini yaşayan ülkelerin endüstrileşme deneyimlerinin özgün koşullar içinde nasıl gerçekleştiğini ele alan ve Alexander Gerschenkron tarafından öne sürülen “*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*, literatürde önemli bir endüstrileşme modeli olarak kabul edilmektedir.

Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi’nde Gerschenkron ülkelerin endüstrileşme süreçlerini bağımlı değişken olarak tanımlamakta, bu bağımlılığı açıklayıcı öge olarak da “*geri kalmışlık derecesi*” ni kavramsallaştırmaktadır. (Aktaran: Şahinkaya, 1998, s. 8) Dolayısıyla endüstride meydana gelen büyük ve ani sıçramaların yoğunluğu ve süresi, yeni gelişmeye başlayan imalat üretimi içinde sermaye mallarının payı, ortalama fabrika ve yatırım ölçeği, tüketim düzeyindeki değişimler ile tarımsal işgücünün verimliliğindeki değişimler gibi bileşenlerden oluşan “*geri kalmışlık derecesi*” kavramı ülkelerin endüstrileşme sürecinin özelliklerini belirlemektedir. (Gerschenkron, 1962, s. 353-354)

Gerschenkron, bu bileşenler doğrultusunda “*geri kalmışlık derecesi*”ne göre sınıflandırdığı farklı ülke gruplarından belirgin bir sıçrama (spurt) göstermiş ekonomilerde endüstrileşme için gerekli ön koşulların yerini ikame ögelerin aldığını ve bu ikame ögelerin, geç endüstrileşen ülkelerde endüstrileşmenin yönünü belirleyen kurumlar olduğunu savunmaktadır. (1962, s. 358) Ülkelerde endüstrileşmenin yönünü belirleyen ve kurumsal çerçevesini çizen bu kurumlar, özellikle endüstrileşmenin finansmanında belirleyici olan ögelerdir. Bu bağlamda Gerschenkron’a göre, ülkelerin görece geri kalmışlık derecesi büyüdükçe, sermaye birikimi işlevi önce bankalar sonra da devlet tarafından üstlenilmekte ve endüstrileşme süreci ancak belli kurumların katkıları oranında hızlanabilmektedir. (1962, s. 85-97)

Dolayısıyla 19. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı’na kadar ülkelerin endüstriyel süreçlerinden elde edilen tarihsel bulgulara göre, geri kalmış ülkelerin endüstrileşme süreçlerindeki kurumsal faktörler ülkelerin geri kalmışlık derecelerine bağlı olarak

değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda Gerschenkron, bu kurumsal faktörlerin oluşturduğu ikame öğeleri, farklı ülke örnekleri bağlamında şu şekilde açıklamaktadır:

“İngiltere’deki fabrika binaları hiç şüphesiz kişisel zenginliğin varlığından kayda değer miktarda faydalanmıştır. İngiltere’deki gelişmenin özelliklerinden biri de daha önce oluşan önemli ilerleme şartları içinde bireylerin endüstriyel arayışlara yatırım yapmak konusunda oldukça fazla istekli olmasıydı. Fakat Avrupa kıtasındaki daha geri kalmış ülkelerde ne önceki birikimler ne de endüstriyel gelişmeye duyulan ilgi geç endüstrileşmenin daha büyük sermayeye olan gereksinimi ile bağdaşmamaktaydı. Almanya’da sermaye temini, kendiliğinden sermaye birikimi süreci ile değil bankacılık sisteminin kredi yaratma politikalarının rolü ile ikame edilmiştir. Rusya’da sermaye temini endüstrileşme öncesi birikimlere değil, devletin sermaye sağlamada stratejik etken olarak kabul edilmesine ve bütçe politikalarına bağlı olmuştur” (1962, s. 45-46).

Bu çerçevede çalışmanın amacı daha az geri kalmış ülke olarak kabul edilen Almanya’da, ikame edici kurum olarak ortaya çıkan bankaların endüstrileşmenin finansman ihtiyacını karşılama biçimini, endüstrileşmenin gelişme yönü üzerindeki etkilerini ve bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkinin boyutunu ele almaktır.

1. Evrensel Bankacılık Tanımı

İkinci kuşak endüstri devrimini yaşayan ya da Gerschenkron’un kavramsal deyişiyle geç endüstrileşen ülkeler olarak tanımlanan ülkelerde, endüstrileşme için gerekli sermayenin temin edilebilmesi için özgül kurumların gelişmesine gereksinim duyulmuş, bankalar özellikle görece geri kalmışlık derecesi azaldıkça endüstrileşmenin özgül kurumlarından biri olarak kabul edilmiştir. (Gerschenkron, 1962, s. 14-15) Batı Avrupa’nın büyük bölümünün ekonomik tarihi incelendiğinde, bankalar geç endüstrileşen ülkelerde finansal kaynakları doğrudan harekete geçirmiş ve bu kaynaklar sayesinde yeni endüstriler yaratılmıştır. Bu çerçevede bankalar demiryolu inşa etmek, madenleri işletmek, fabrikalar açmak, limanlar kurmak ve kentleri modernize etmek fonksiyonlarını üstlenmiş, altyapı yatırımlarını finanse edecek kadar büyük sermaye birikimi sağlamıştır. (Chandler, 1990, s. 417-419)

Geç endüstrileşen ülkelerde sermaye piyasasının eksikliklerini tamamlamak ve özel sektörü teşvik etmek için kurulan bankalar, yatırım ve ticari bankacılığı birlikte gerçekleştiren evrensel bankalardır. Bankaların endüstrinin gelişmesinde önemli rol üstlenmesi gerektiğini savunan Claude Henri Saint Simon’un fikirlerinden etkilenen Emile ve Isaac Pereire kardeşlerin 1852’de Fransa’da hem bir mevduat bankası hem de bir kalkınma-yatırım bankası olan Credit Mobilier’i kurması evrensel bankacılık sisteminin de başlangıcı olmuştur. Mevduat toplayan ve aynı zamanda endüstriyel yatırımlar yapan Credit Mobilier tipi bankalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

başta Almanya, İtalya ve Rusya olmak üzere birçok ülkenin bankacılık sistemini etkilemiştir. (Cameron, 1956) Bu bağlamda,

“19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıta Avrupası bankacılığını derinden etkileyen şey Pererire’lerin büyük yankılar yapan uygulamalarıydı. Çeşitli ülkelerdeki Pereire tarzında biçimlenen banka sayıları hatırı sayılır orandaydı. Fakat bunların Pereire’yi kölece taklit etmelerinden daha önemli olan şey; Pererire’lerin temel fikrini benimsemeleri ve yeni bir banka türü ile, evrensel bankayla iş birliğine girmeleri idi ki bu banka Almanya’da kıta Avrupasındaki çoğu ülkeyle birlikte hayli hakim olmuş bir banka tipi idi. Credit Mobilier tipi bankalar ile dönemin lideri İngiltere’nin ticari bankaları arasındaki fark çok önemli bir farktı. Temelde kısa dönemli sermaye kaynağı olarak hizmet etmesi planlanmış İngiliz bankaları ile ekonominin uzun dönemli yatırım ihtiyaçlarını finanse etmesi için düzenlenmiş bir banka arasında tam bir uçurum vardı. Evrensel banka tipinin örneği olarak alınabilecek olan Alman bankaları (süreç içerisinde) başarılı bir biçimde Credit Mobilier’in temel fikrini ticari bankaların kısa vadeli faaliyetlerinde birleştirmişti” (Şahinkaya, 1998, s. 35).

Dolayısıyla ticari bankalar ile yatırım bankalarının fonksiyonlarını üstlenerek karma örgüt yapısına sahip olan evrensel bankalar, bir yandan mevduat toplarken, diğer yandan elde ettiği kısa vadeli fonları uzun vadeli yatırımları finanse etmek için kullanmıştır. (Landes, 1998, s. 22) Böylece bu bankaların kredi yaratma politikaları geç endüstrileşen ülkelerde sermaye oluşumunda ve sermayenin hareketliliğinin sağlanmasında önemli rol oynamış, bu ülkelerdeki girişimci ve sermaye yetersizliği giderek azalmıştır.

2. Almanya’da Endüstrileşme Sürecinde Evrensel Bankaların Rolü

Almanya’da 1837 yılında Rhineland bankerleri Rhenish Demiryolu Şirketi’ne mali destek sağlamış ve Rhenish demiryolu yapımına ait menkul kıymetlerin ihracında aracı rol üstlenmiştir. Böylece Rhenish Demiryolu Şirketi’ne ait hisse senetlerinin büyük bölümünü elde eden Rhineland bankerleri yönetime katılma (oy) hakkı elde etmiştir. Yine aynı dönemde Leipzig bankerleri de Saxon demiryolları yapımının finansmanında önemli rol üstlenmiş, bu demiryolu işletmelerinin yönetimine katılmıştır. Almanya’da 1850’li yıllardan itibaren endüstriyel girişimlerin de bu sürece dahil olmasıyla bankalar ve girişimler arasındaki mali ve idari ilişkiler hızla gelişmiş, böylece evrensel bankalar ortaya çıkmıştır. (Trebilcock, 1981, s. 94) Dolayısıyla Alman bankacılık sisteminde devrim olarak nitelendirilebilecek olan dönem başlamıştır. Bu devrimin başlangıç noktası Fransız Credit Mobilier’i model alarak Rhineland bankerleri tarafından kurulan Darmstädter Bank olmuştur. Bu bankanın uzun vadeli yatırımları finanse etmesi amaçlanmıştır. Daha sonra kurulan kredi bankaları da oldukça yüksek risk taşıyan endüstrileşme alanlarında yatırım yaparken aynı zamanda sıradan bankacılık hizmetlerini de üstlenmişlerdir. (Şahinkaya, 1998, s. 39)

1870-1913 yılları arasında Almanya’da bankacılık sistemi ve sermaye piyasası endüstri devrimini gerçekleştiren diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça gelişmişti.

(Fohlin, 2007, s. 36; Tilly, 1967, s. 181; Tilly, 1986; Tilly, 1998, s. 13;) Calomiris, 1870-1891 yılları arasında A.B.D ve Almanya'nın bankacılık ve finansal sistemini ele aldığı çalışmasında Almanya'da bankacılık sisteminin A.B.D ile karşılaştırıldığında oldukça gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmüştür. (Calomiris, 1995)

Almanya'da evrensel bankaların endüstrileşme sürecine entegrasyonu üç aşamadan oluşmaktaydı; birinci aşamada evrensel bankalar endüstriyel girişimlere uzun vadeli fon sağlamak ve bu girişimlere ait menkul kıymetlerin ihraç edilmesinde aracı rol üstlenmekteydi. İkinci aşamada, evrensel bankalar fon sağladıkları endüstriyel girişimlerin yönetimine katılarak idari ve ekonomik kararlarında etkili olmaktaydı. Üçüncü aşamada ise, evrensel bankalar ekonomik güçlerini arttırmak için endüstri alanında etkinlik gösteren anonim ortaklıkların sermayelerindeki payını arttırmaya yönelik tedbirler almaktaydı. (Trebilcock, 1981, s. 94)

Almanya'da evrensel bankalar endüstriyel girişimlere borçlu cari hesap kredileri açarak ve bu girişimlere ait daha çok uzun vadeli menkul kıymetleri ihraç ederek fon sağlamıştır. Şöyle ki, bankalar endüstriyel girişimlerin yatırım yapmak için gereksinim duyduğu fonları karşılamak için bu girişimlere kısa vadeli faiz oranlarının geçerli olduğu borçlu cari hesap kredileri açmıştır. Daha sonra evrensel bankalar endüstriyel girişimlerin ödeme gücünü garantilemek amacıyla, bu girişimler için uygun ortam oluştuğunda sermaye piyasasında endüstriyel girişimlere ait menkul kıymetleri ihraç etmiştir. Böylece endüstriyel girişimler evrensel bankalara borçlarını geri ödemiş, kısa vadeli faiz oranları ile uzun vadeli borçlanabilmişlerdir. (Edwards ve Ogilvie, 1996, s. 428-439) Dolayısıyla endüstriyel girişimlerin borçlanma yoluyla sağladığı dış finansman kaynakları 1890'lı yıllardan itibaren artmıştır. Tablo 1'e göre; Almanya'da Ruhr'da yer alan 11 çelik firmasının iç finansman oranı 1870-1895 yılları arasında yüksek olmasına rağmen 1890'ların ortalarından itibaren bu oran gerilemiştir. Özellikle ekonomik canlanma dönemlerinde endüstriyel girişimlerin iç finansman oranı azalırken, dış finansman oranı yükselmiştir. (Tilly, 1992, s. 101)

Tablo 1: Almanya'da Ruhr'da Yer alan 11 Çelik Firmasının İç Finansman Oranı (%)

<i>Firmalar</i>	<i>1878/9-1894/5</i>	<i>1895/6-1913/4</i>	<i>1878/9-1913/4</i>
<i>Gutehoffnungshütte</i>	129.1	75.9	79.8
<i>Krupp</i>	148.7	98.7	106.6
<i>Hörder Verein</i>	61.8	91.7	76.3
<i>Phoenix</i>	112.1	111.1	111.2
<i>Bochumer Verein</i>	177.0	66.0	82.3
<i>Union</i>	168.2	88.9	106.1
<i>Rheinische Stahlwerke</i>	89.1	66.8	68.0
<i>Hoesch</i>	167.0	94.9	99.3
<i>Schalkler</i>	124.1	101.7	103.9
<i>Deutsch-Luxemburgische</i>	-	-	53.9
<i>Gewerkschaft Deutscher Kaiser</i>	-	-	75.9
<i>Ortalama</i>	122.1	84.6	87.4

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996, s. 438)

Bununla birlikte 1870'li yılların sonuna kadar evrensel bankalar finansal riski azaltmak için endüstriyel alanda faaliyet gösteren anonim şirketlerin sermayesine iştirak etmişlerdir. Dolayısıyla bu bankalar hem karşılaşılan riskleri üstlenmek için yeterli mali güce hem de girişimci rolünü üstlenmek için bu alanda gerekli bilgi ve uzmanlığa sahipti. Öte yandan evrensel bankalar devletin öncelikleri içinde endüstrinin gelişmesini teşvik etme ve cesaretlendirmeye yönelik bir amaçla kurulmuştur. Bu nedenle evrensel bankaların aynı zamanda ulusal politikaların araçları olarak hizmet ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda Almanya'da evrensel

bankalar bir yandan sermayenin ekonomi açısından verimli alanlara yatırılmasını sağlamış, diğer yandan sermaye piyasasının gelişmesini hızlandırmıştır. (Stolper vd., 1967, s. 26) Böylece özel sektörü teşvik etmeyi başaran evrensel bankalar, endüstrileşmenin kolaylaşmasında büyük rol oynayan sermaye hareketini mümkün kılmıştır. Almanya’da sermaye kıtlığı sorunundan çok, var olan sermayenin endüstrilere yönlendirilememesi sorunu olduğunu öne süren bazı araştırmacılara göre evrensel bankalar, endüstrileşmenin önündeki en büyük engellerden birini ortadan kaldırmıştır. (Borchardt, 1991, s. 17-29; Feldenkirchen, 1991, s. 118; Trebilcock, 1981, s. 62; Tilly, 1967, s. 155-156)

Yine Almanya’da evrensel bankalar endüstriyel girişimlerin izledikleri politikaları denetlemiş, endüstrinin gelişmesi amacıyla idari ve ekonomik tedbirler almıştır. Özellikle 1880’li yıllardan itibaren Almanya’nın kurumsal yapısında değişikliklerin ortaya çıkması ve sermaye piyasasının etkinlik düzeyinin artması, evrensel bankaların endüstriyel girişimler ile bağlarının güçlenmesini sağlamıştır. (Gerschenkron, 1962, s. 14) 1880’li yıllardan itibaren anonim şirketlere denetim zorunluluğu getirilmiş, denetçiler ise evrensel bankalar olmuştur. (Edwards ve Ogilvie, 1996, s. 428) Dolayısıyla Alman bankaları destekledikleri firmalardaki çıkarlarını koruyabilmek için firmaların yönetim kurullarında yer almıştır. Böylece mali piyasalarda karar almaya temel oluşturan bilginin tam ve doğru olarak elde edilmesi kolaylaşmış, kredi piyasasında yanlış kredi kararları ile ortaya çıkabilecek maliyetler azalmıştır. (Tilly, 1992, s. 104) James’e göre, Almanya’da evrensel bankalar yatırım fonlarını endüstriyel alanlara yöneltmenin yanı sıra, bir finansal aracı olarak enformasyon üretimi konusunda uzmanlaşmıştır. (James, 1992) Özellikle menkul kıymet ihraç eden kurumlar hakkında bilgilendirme sağlayarak asimetrik bilginin finansal sistemde neden olduğu etkinsizliği önlemiştir. (Edwards ve Ogilvie, 1996, s. 430-437; Tilly, 1999, s. 152; Trebilcock, 1981, s. 95)

Ayrıca A.B.D ile kıyaslandığında Almanya’da kurulan evrensel bankalar büyük ölçekli girişimlerin idari kararlarında daha çok etkili olmuştur. (Fear ve Kobrak, 2010, s. 706) Dolayısıyla Almanya’da bulunan özel şirketlere yatırılan sermayenin bankalara ait olması, bu bankalara kapitalist girişimci niteliği kazandırmıştır. Böylece bankaların endüstriler üzerindeki denetim gücü de artmaktadır. Bu çerçevede,

“Büyük bankalar (...) endüstri ile olan bağlarını üretim yöresine ve sektörüne göre elverdiğince çok yönlü olarak geliştirmeye, ayrı ayrı kuruluşların tarihsel gelişiminden kaynaklanan yöresel ve sektörel dağılımındaki pürüzleri gidermeye çalışıyorlar. Endüstriyel ilişkilerini düzenle yürüyen iş bağlantılarına dayandırma ve yönetim kurullarına sistemli olarak kendi temsilcilerini yerleştirme politikası çerçevesinde, bu ilişkilere yaygınlaşma ve derinleşme olanağını ve eğilimini kazandırma çabası da bu çalışmalarla elele yürüyor. (...) Sadece altı büyük Berlin Bankasının yönetim kurullarındaki toplam temsilci sayısı 751’dir. Müdürler ve yönetim kurulu üyelerine ilişkin en son rehberde (1909) Almanya’daki bu pozisyonların sayısı 12.000, ama bunlardan 2.918 tanesi 179 kişinin elinde bulunuyor. Rekor

ise 44 pozisyonla Berliner Haldelgesellschaft'tan bay Karl Fürstenberg'in elindedir. Bunu Dresdner Bank'tan Eugen Gutman 35 pozisyon ile izliyor” (Şahinkaya, 1998, s. 39).

Dolayısıyla endüstri ve evrensel bankalar arasında özel sıkı bağlar ortaya çıkmıştır. Örneğin, Siemens&Halske ile Deutsche Bank arasındaki, AEG (General Electric of Germany) ile Berliner Handelsgesellschaft bankası arasındaki ve Gelsenkirchen Bergwerkgesellschaft şirketi ile Diskontogesellschaft bankası arasındaki bağlar giderek güçlenmiştir. (Fear ve Kobrok, 2010, s. 724; Neuberger, 1977, s. 195) Öte yandan demir-çelik endüstrisinde yer alan Thyssen ile Stinnes ve kimya endüstrisinde yer alan birkaç firma evrensel bankalar ile iç içe olmaktan kaçınmışlardır. (Trebilcock, 1981, s. 96; Şahinkaya, 1998, s. 40; Feldenkirchen, 1991, s. 135)

Almanya’da 1873 yılında başlayan ekonomik durgunluk (Gründerkrise) mali yapısı zayıf bankaların ve finansal kurumların evrensel bankalar tarafından devralınmasına neden olmuştur. Ülkede banka birleşmeleri ve finansal kurumların evrensel bankalar tarafından devralınması 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, 1901 yılında 116 ticari banka ve finansal kurum evrensel bankaların “*alışveriş listesi*”ne dahil olmuştur. Örneğin, 1901’de Frankfurt’taki Rothschild bankası Diskontogesellschaft tarafından, yine 1904’de Frankfurt’ta faaliyet gösteren Erlanger&Söhne bankası Dresdner Bank tarafından devralınmıştır. Böylece evrensel bankaların sermaye stoku artmıştır. Örneğin, 1911 yılında Deutsche Bank’ın sahip olduğu toplam sermaye tutarı 49 milyon sterline ve Diskontogesellschaft’ın toplam sermayesi ise 33 milyon sterline ulaşmıştır. (Trebilcock, 1981, s. 98) Öte yandan sadece ekonomik durgunluk değil, aynı zamanda evrensel bankalar ile büyük ölçekli endüstriyel girişimler arasındaki dayanışma da bankaların birleşmesine ve evrensel bankaların sermaye stokunun artmasına neden olmuştur. (Trebilcock, 1981, s. 98) Almanya’da fabrikaların ölçeklerinde meydana gelen büyüme bankaların sermayelerini arttırma yönünde bir baskıyla karşılaşmasına neden olmuştur. Örneğin, Essener Kreditanstalt özellikle büyük ölçekli endüstriyel girişimlere mali destek sağlamak için sürekli sermayesini arttırmıştır. (Trebilcock, 1981, s. 95) Dolayısıyla özellikle büyük ölçekli endüstriyel girişimlere ait menkul kıymetlerin satın alınmasında daha çok sermayeye gereksinim duyulması bankaların bir araya gelmesine neden olmuş, bankacılık ağı gelişmiştir. (Trebilcock, 1981, s. 98) Trebilcock, Almanya’da bankaların bir araya gelerek oluşturdukları bu banka gruplarını Japonya’daki finans ve endüstri şirketleri grubu olan “*zaibatsu*”lara benzetmiş, ancak Almanya’da oluşan bu banka gruplarının zaibatsulardan daha güçlü ve çok olduğunu savunmuştur. (1981, s. 99) Dolayısıyla finansal yoğunlaşmanın artmasıyla birlikte Almanya’da dört büyük banka Deutsche Bank, Dresdner Bank, Darmstädter Bank ve Diskontogesellschaft endüstri ve ticaret sektörleri başta olmak üzere hemen hemen tüm iktisadi hayata egemen olmuştur. (Şahinkaya, 1998, s. 41) Bu bankalardan Deutsche Bank sahip olduğu fonların büyük bölümünü elektrik endüstrisine, Darmstädter Bank demiryollarına ve Diskontogesellschaft ise kömür endüstrisine yöneltmiştir.

(Trebilcock, 1981, s. 95) Ayrıca 1882-1895 yılları arasında ülkede yapılan net yatırımların yaklaşık %50'si evrensel bankalar tarafından finanse edilmiştir. (Feldenkirchen, 1991, s. 128)

Öte yandan banka sermayesinin yoğunlaşması, sınıî sermaye ile banka sermayesi arasındaki bağlantılar, mali sermayenin oluşumu ve ekonomik mali yapıların üzerindeki etkileri açısından oldukça önemlidir. Banka sermayesinin yoğunlaşması bankaların denetleyebildiği sektörü genişletmekte, bankaların gerçekleştirdiği işlem hacmi arttıkça sermayenin getirisi de yükselmektedir. Almanya'da bankacılık sektöründe ortaya çıkan net bir yoğunlaşma eğilimine koşut olarak sınıî sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi de artmıştır. (Gerschenkron, 1962, s. 15; Stolper vd., 1967, s. 28) Bu bağlamda banka sermayesinin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan mali gücün yoğunlaşan sınıî sermaye gücü ile birleşmesi Almanya'da ekonomik büyümeyi hem teşvik etmiş hem de yönlendirmiştir. Dolayısıyla *“daha az banka ve endüstriyel girişimin bulunduğu bir zincirin başında olan evrensel bankalar kendi ekonomik politikalarını uygulayabilecek güce ve donanımına sahip olmuştur”* (Trebilcock, 1981, s. 100). Öte yandan Hilferding, banka sermayesinin ve sınıî sermayenin yoğunlaşmasının özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde sermaye piyasasının ve borçlanma hacminin kontrol edilmesini kolaylaştırdığını savunmuştur. (Aktaran: Trebilcock, 1981, s. 97-101) Hilferding, bankalar ve endüstriyel girişimler arasındaki bu ilişkinin özellikle geç endüstrileşen ülkelerde ortaya çıktığını savunmaktadır. (Aktaran: Sönmez, 2005, s. 49)

Bununla birlikte Almanya'da özellikle 1893-1908 yılları arasında banka sermayesinin aşırı yoğunlaşması zaman zaman finansal riskin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde banka varlıklarının yükümlülükler oranı %85'den %62'ye düşmüş, finansal riskin azaltılması için bankacılık sistemine yönelik reformların yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede 1908 yılında Alman Banka Danışma (German Bank Inquiry) kurumu kurulmuştur. (Trebilcock, 1981, s. 101)

Almanya'da evrensel bankalar finansal kaynakları daha çok kömür, demir, çelik, mühendislik ve elektrik endüstrilerine yönlendirmiş, tekstil ve gıda malları gibi tüketim malları endüstrileri ile ilgilenmemişlerdir. (Gerschenkron, 1962, s. 15; Tilly, 1998, s. 13) Dolayısıyla Almanya'da evrensel bankaların, sermayelerini hafif endüstriden çok ağır endüstriye yönlendirmeleri, özellikle 1880'li yıllardan itibaren sermaye piyasasında sıkı kontroller yaparak, ağır endüstride faaliyet gösteren özel şirketleri denetlemeleri, oligopolistik kuruluşların gelişmesine neden olmuştur. (Gerschenkron, 1962, s. 15) 1890'lı yıllardan itibaren bankaların ve özel şirketlerin mali çıkar ve talepleri doğrultusunda izlediği politikalarla birlikte özellikle kömür, çelik ve elektrik endüstrilerinde oligopolistik eğilimler artmıştır. Mali açıdan güçlü olan endüstriyel girişimler rakip girişimleri teslim alma çabası içine girmiş veya endüstriyel girişimler arasında birleşmeler ve evlilikler ortaya çıkmıştır. (Fremdling ve Tilly, 1976, s. 418; Guinnane, 2002, s. 78; Tilly, 1998, s. 16;) Hilferding'e göre,

özellikle ağır endüstride faaliyet gösteren endüstriyel girişimlerin gereksinim duydukları sabit sermayeyi evrensel bankalardan temin etmesi ve 1890 yılından itibaren banka yöneticileri ile güçlü kartel liderlerinin işbirliği içinde olması özel şirketler ve bankalar arasındaki bağımlılığı daha da arttırmıştır. (Aktaran: Sönmez, 2005, s. 49; Aktaran: Trebilcock, 1981, s. 97) Örneğin, 1910'da Almanya'da Gelsenkirchen Rhenish-Westphalian kartelinin kurulmasında Deutsch Bank ve Dresdner Bank önemli rol oynamış, böylece madencilik ve metalurji endüstrileri bu bankalar tarafından sürekli denetlenmiştir. (Trebilcock, 1981, s. 97) Dolayısıyla daha öncede bahsedildiği gibi, evrensel bankalar ağır endüstride oligopolistik kuruluşların ortaya çıkmasını desteklemiş, Almanya'da banka sermayesinin yoğunlaşması sınai sermayenin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Trebilcock'a göre, Almanya'da evrensel bankalar sadece sınai sermayenin yoğunlaşmasına neden olmamış aynı zamanda endüstriyel girişimler arasında "kümelene" ye yol açmıştır. Bu çerçevede Trebilcock evrensel bankaları "hücreler" ve endüstriyel girişimleri de sürekli değişen "uydular" olarak tanımlamıştır. (1981, s. 100)

Bu bağlamda Almanya'da ilk kartel 1869 yılında oluşturulmuş, 1896 yılında ülkedeki kartellerin sayısı 250, 1905 yılında 385, 1914 yılında ise 600 olarak gerçekleşmiştir. Örneğin, 1909 yılında Almanya'da toplam kömür üretimi 89.2 milyon ton iken, toplam üretimin 85 milyon tonu Rhine-Westphalian Coal Syndicate tarafından yapılmıştır. Aynı dönemde çelik tröstünün, ülke üretimi içindeki payı %43-%44'e, elektrik tröstünün payı ise %40'a yükselmiştir. Dolayısıyla Almanya'da karteller ve tröstler faaliyette buldukları endüstriyel alanlardaki üretimin büyük bölümünü denetleme olanağına sahip olmuşlardır. (Sönmez, 2005, s. 39) Özellikle çelik tröstünün izlediği fiyat politikasının Alman ekonomisinin gelişmesi üzerindeki olumlu etkisini inkâr etmek mümkün değildir. (Tosdal, 1917, s. 303) Örneğin, Almanya'da çelik tröstü çeliği dış piyasada hem yurtiçi fiyattan hem de dünya fiyatından daha düşük bir fiyata satmış, çelik tröstünün yaptığı bu dumping uygulaması ile birlikte ülkenin dünya çelik ihracatındaki payı artmıştır. (Tosdal, 1917, s. 286) Ayrıca çelik tröstünün izlediği fiyat sabitleme politikasıyla ülkede çeliğin fiyatında meydana gelen dalgalanmalar daha küçük olmaya başlamıştır. Öte yandan çelik tröstü yurtiçinde ılımlı fiyat politikası izlemiştir. (Tosdal, 1917, s. 284-303) Bununla birlikte, sınai sermayenin yoğunlaşması ve endüstriyel girişimlerin güçlenmesi 20. yüzyılın başından itibaren bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki bağların zayıflamasına neden olmuş, bankaların endüstriyel girişimleri etkileme gücü azalmıştır. (Feldenkirchen, 1991, s. 133; Gerschenkron, 1962, s. 21; Neuberger, 1977, s. 191)

Öte yandan bankalar tarafından ödünç verilen yatırım fonlarının etkin yatırımlarda kullanılması zorunluluğu, endüstrilerde kullanılan teknolojilerin hızla gelişmesini

sağlamıştır. (Burhop, 2006, s. 40) Ayrıca Almanya’da evrensel bankaların gelişimi uluslararası sermaye akımını da hızlandırmıştır. (Tilly, 1998, s. 14)

Sonuç olarak, Rusya’ya göre daha erken endüstrileşen, ancak geç endüstrileşen ülkeler içinde yer alan Almanya’da endüstrileşme sürecinde en önemli rol oynayan kurumlar evrensel bankalar olmuştur. (Gerschenkron, 1962, s. 14) Almanya’da iktisadi yapının köklü bir dönüşümle tarıma dayalı geleneksel yapıdan endüstriye dayalı modern bir yapıya kavuşma çabalarının finansman ihtiyaçları büyük ölçüde evrensel bankalar tarafından karşılanmış, bankalar ve mali kesim iktisadi gelişmenin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. (Bowen, 1950, s. 78; Bruck, 1938, s. 81; Chandler, 1990, s. 417-419; Fremdling ve Tilly, 1976, s. 417; Holborn, 1969, s. 382; Kocka, 1978, s. 538-539; Stolper vd., 1967, s. 26; Tilly, 1992, s. 97) Yine Trebilcock’a göre, 1914 yılında evrensel bankaların Alman ekonomisi içindeki payı diğer ülkelerle mukayese edildiğinde en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. (1981, s. 100) Özellikle 1901 yılında yaşanan ekonomik durgunluk döneminde artan kredi talebi evrensel bankalar tarafından karşılanmış, böylece ekonomik durgunluğun derinleşmesi engellenmiştir. (Trebilcock, 1981, s. 100)

Gerschenkron’a göre, bankaların ülkelerdeki endüstrileşmede oynadığı rolü gösteren ölçütlerden biri, tüm bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsilaya oranıdır. (1962, s. 14) Ona göre, ülkelerde endüstrileşmenin başlangıcında bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsilaya oranında meydana gelen büyüme ya da endüstriyel sıçramadan sonra bu oranın görece yüksekliği bankaların endüstrileşmedeki rolünü gösteren göstergelerden biridir. İleri ülkeler ve çok geri kalmış ülkelerde bu oran daha yavaş bir hızla artarken, daha az geri kalmış ülkelerde bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsıla oranında meydana gelen büyüme oldukça yüksektir. (Gerschenkron, 1962, s. 14; Aktaran: Tilly, 1998, s. 10) Tablo 2’de görüldüğü gibi, Almanya’da endüstriyel sıçramanın yaşandığı yıllarda bankaların toplam mevduatlarının gayrisafi milli hasılaya oranında meydana gelen büyüme oranı, endüstri devrimini gerçekleştiren diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha yüksektir. 1860-1880 ve 1880-1900 dönemleri arasında Almanya’da banka mevduatları üç kat artmış, Tablo 2’de görüldüğü gibi endüstrileşmenin başlangıcında banka mevduatlarının gayrisafi milli hasılaya oranı 0.05 iken endüstriyel sıçramadan 20 yıl sonra bu oran 0.16 olarak gerçekleşmiştir. (Fohlin, 2007, s. 69)

Tablo 2: Almanya ve Endüstrilemiş Ülkelerde Evrensel Bankaların Rolü

<i>Ülke</i>	<i>Endüstriyel Sıçrama</i>	<i>Endüstrileşmenin Başlangıcında Banka Mevduatları/ GSMH</i>	<i>Endüstriyel Sıçramadan 20 Yıl Sonra Banka Mevduatları/ GSMH</i>	<i>Banka Mevduatları/ GSMH Yıllık Büyüme Oranı</i>
<i>İngiltere</i>	1783	0.18	0.30	0.024
<i>Belçika</i>	1833	0.06	0.16	0.048
<i>Fransa</i>	1829	0.06	0.09	0.020
<i>Almanya</i>	1850	0.05	0.16	0.063
<i>İtalya</i>	1896	0.22	0.35	0.025
<i>Rusya</i>	1884	0.18	0.23	0.013

Kaynak: Tilly (1998, s. 10)

Yine Tablo 3’de görüldüğü gibi, Almanya’da evrensel bankalar olarak kabul edilen Kreditbanken ve özel bankaların toplam varlıklar içindeki payı 1860’da %44.5, 1870’de %28.5, 1900’de %25.8 ve 1913’de %28.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar diğer finansal kurumların payı ile karşılaştırıldığında, Almanya’da evrensel bankaların kredi yaratma politikalarının endüstrileşme sürecinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

Tablo 3: Almanya’da Çeşitli Finansal Kurumların Toplam Varlıklar İçindeki Payı (%)

	<i>1860</i>	<i>1880</i>	<i>1900</i>	<i>1913</i>
<i>Merkez Bankası ve Emisyon Bankaları</i>	22.4	11.6	6.3	4.4
<i>Kreditbanken</i>	9.2	10.0	17.2	24.2
<i>Özel Bankacılık</i>	35.3	18.5	8.6	5.5
<i>Tasarruf Bankası</i>	12.0	20.6	23.3	24.8
<i>Kredi Birlikleri</i>	0.2	4.4	4.1	6.8
<i>Emlak Bankaları</i>	16.9	26.7	28.5	22.8
<i>Sigorta Şirketleri</i>	1.6	5.9	8.0	8.5
<i>Sosyal Sigorta Kurumları</i>	-	-	2.1	2.7
<i>Diğer</i>	2.4	2.3	1.7	0.3
<i>Toplam</i>	100.0	100.0	99.8	100.0

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996, s. 431)

Almanya’da endüstride faaliyet gösteren anonim şirketlerin sermaye payının büyüklüğü de evrensel bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkilerin 1880’li yıllardan itibaren güçlendiğini göstermektedir. Almanya’da evrensel bankalar özellikle ağır endüstride faaliyet gösteren anonim şirketlere ait menkul kıymetlerin ihracında önemli rol üstlenmiş, bu şirketlerin sermaye stoku hızla artmıştır. 1913 yılında Almanya’da 5.486 adet anonim şirket yer alırken, Tablo 4’de görüldüğü gibi bu şirketlerin toplam sermaye stoku içindeki payı 1860 yılında %7.61 iken 1910 yılında %19.74’e yükselmiştir. (Edwards ve Ogilvie, 1996, s. 435)

Tablo 4: Endüstride Faaliyet Gösteren Anonim Şirketlerin Net Sermayelerinin Toplam Sermaye Stoku İçindeki Payı (%)

Yıllar	%
1860	7.61
1870	7.77
1880	9.46
1890	14.92
1900	16.19
1910	19.74
1913	17.77

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996, s. 436)

Ayrıca Almanya’da evrensel bankalar sadece endüstriye mali destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda tarımsal kesime yapılan yatırımların finansmanında da önemli rol oynamıştır. Örneğin, Raiffeisen kredi kurumları tarımsal kesimin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Trebilcock, 1981, s. 99-101)

3. Sonuç

Bazı araştırmacılar, Almanya’nın 1850’li yıllarda yaşadığı endüstrileşme sürecinde bankaların çok az bir öneme sahip olduğunu ve ülkede bankaların finansal kaynakları belirli endüstrilere yönlendirmesinin ülkenin endüstrileşmesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını savunmasına rağmen, Almanya’da endüstrileşme için gerekli olan sermaye hareketliliği bankalar aracılığıyla sağlanabilmiştir. (Burhop, 2006, s. 41; Fohlin, 1999, s. 139-140; Guinnane, 2002, s. 74-88; Neuberger ve Stokes, 1974, s. 711; Neuberger, 1977, s. 207; Neuberger ve Stokes, 1978, s. 483; W. Lee, 1991, s. 13)

Bankalar ve endüstriyel girişimler arasındaki ilişkinin oldukça yakın olduğu Almanya’da evrensel bankalar “endüstriyel girişimlere sermaye piyasasına iştirak edebilecek mali yapıya kavuşuncaya dek ‘bakıcılık’ yapmış, endüstriyel girişimlerin monopolcü yapılarını sürdürmek için üretim düzeylerini ‘kontrol altında tutmaya’ çalışmıştır” (Gerschenkron, 1962, s. 88). Dolayısıyla geç endüstrileşen ülkeler içinde

yer alan Almanya’da özellikle ağır endüstri ve elektrik endüstrisinin gelişimini teşvik eden en önemli kurumlar evrensel bankalar olmuştur.

KAYNAKÇA

- Borchardt K. (1991). *Perspectives On Modern German Economic History And Policy*, Çev. Peter Lambert, Cambridge University Press, Cambridge
- Bowen R. H. (1950). “Rise Of Modern Industry: The Roles Of Government And Private Enterprise İn German Industrial Growth, 1870-1914”, *The Journal Of Economic History*, Vol. 10, Supplement: The Tasks Of Economic History, Pp. 68-81
- Bruck W. F. (1938). *Social And Economic History Of Germany From William Iı To Hitler, 1888-1938: A Comparative Study*, Oxford University Press, London
- Burhop C. (2006). ”Did Banks Cause The German Industrialization?”, *Explorations İn Economic History*, 43, Pp. 39-63
- Calomiris C. W. (1995). “The Costs Of Rejecting Universal Banking: American Finance İn The German Mirror, 1870-1914”, *Coordination And Information: Historical Perspectives On The Organization Of Enterprise*, Der. N. R. Lamoreaux - D. M. G. Raff, University Of Chicago Press, Chicago, Pp. 257-315
- Cameron R. E. (1956). “Some French Contributions To The Industrial Development Of Germany, 1840-1870”, *The Journal Of Economic History*, Vol. 16, No. 3, Pp. 281-321
- Chandler A. D. (1990). *Scale And Scope: The Dynamics Of Industrial Capitalism*, Ma: Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge
- Edwards J. - Ogilvie S. (1996). “Universal Banks Aand German Industrialization: A Reappraisal”, *The Economic History Review, New Series*, Vol. 49, No. 3, Pp. 427-446
- Fear J. - Kobrak C. (2010). “Banks On Board: German And American Corporate Governance, 1870-1914”, *Business History Review*, 84, Pp. 703-736
- Feldenkirchen W. (1991). “Banking And Economic Growth: Banks And Industry İn Germany İn The Nineteenth-Century And Their Changing Relationship During Industrialisation”, *German Industry And German Industrialization, Essays İn German Economic And Business History İn The Nineteenth And Twentieth Centuries*, Der. W. R. Lee, Routledge, New York, Pp. 116-147
- Fohln C. (1999). “Capital Mobilisation And Utilisation İn Latecomer Economies: Germany And Italy Compared”, *European Review Of Economic History*, Vol. 3, No. 2, Pp. 139-174

- Fohln, C. (2007). *Finance Capitalism And Germany's Rise To Industrial Power*, Cambridge University Press, Cambridge
- Fremdling R. - Tilly R. (1976). "German Banks, German Growth And Econometric History", *The Journal Of Economic History*, Vol. 36, No. 2, Pp. 416-424
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic Backwardness İn Historical Perspective*, Harvard University Press, Cambridge
- Gunnane T. W. (2002). "Delegated Monitors, Large And Small: Germany's Banking System, 1800-1914", *Journal Of Economic Literature*, Vol. 40, No. 1, Pp. 73-124
- Holborn H. (1969). *A History Of Modern Germany 1840-1945*, Alfred A. Knopf, New York
- James H. (1992). "Banks And Economic Development: Comments", *Finance And Financiers İn European History, 1880-1960*, Der. Youssef Cassis, Cambridge University Press, Cambridge, Pp. 113-118
- Kocka J. (1978). "Entrepreneurs And Managers İn German Industrialization", *The Cambridge Economic History Of Europe, The Industrial Economies: Capital, Labour And Enterprise*, Der. M. M. Postan - D. C. Coleman - P. Mathias, Vol. VII, Part I, Cambridge University Press, Cambridge, Pp. 492-589
- Landes D. S. (1998). *Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Süleyman E. Gündüz, İnsan Yayınları, İstanbul
- Lee William R. (1991), "The Paradigm Of German Industrialisation: Some Recent Issues And Debates İn The Modern Historiography Of German Industrial Development, German Industry And German Industrialization, Essays İn German Economic And Business History İn The Nineteenth And Twentieth Centuries, Der. W. R. Lee, Routledge, New York, Pp. 1-46
- Neuberger H. (1977). "The Industrial Politics Of The Kreditbanken, 1880-1914", *The Business History Review*, Vol. 51, No. 2, Pp. 190-207
- Neuberger Hugh - Stokes Houston H. (1974), "German Banks And German Growth: 1883-1913: An Empirical View", *The Journal Of Economic History*, Vol. 34, No. 3, Pp. 710-731
- Neuberger Hugh - Stokes Houston H. (1978), "German Banks And German Growth: Reply To Komlos", *The Journal Of Economic History*, Vol. 38, No. 2, Pp. 480-483
- Sönmez S. (2005). *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Kitabevi, Ankara
- Stolper G. - Hauser K. - Borchardt K. (1967). *The German Economy 1870 To The Present*, Çev. Toni Stolper, Brace&World, Inc., New York

- Şahinkaya S. (1998). “Sanayileşme Süreçleri Ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve Ve Türkiye Örneği”, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara
- Tilly R. (1967). “Germany”, Banking İn The Early Stages Of Industrialization, Der. Rondo Cameron - Olga Crisp - Hugh T. Patrick - Richard Tilly, Oxford University Press, New York, Pp. 151-182
- Tilly R. (1986). “German Banking, 1850-1914: Development Assistance To The Strong”, Journal Of European Economic History, 15, Pp. 113-152
- Tilly R. (1992). “An Overview On The Role Of The Large German Banks Up To 1914”, Finance And Financiers İn European History, 1880-1960, Der. Youssef Cassis, Cambridge University Press, Cambridge, Pp. 93-113
- Tilly R. (1998). “Universal Banking İn Historical Perspective”, Journal Of Institutional And Theoretical Economics (Jite), Vol. 154, No. 1, The New Institutional Economics Financial Institutions İn Transition: Banks And Financial Markets, Pp. 7-32
- Tilly R. (1999). “Public Policy, Capital Markets And The Supply Of Industrial Finance İn Nineteenth Century Germany”, The State, The Financial System And Economic Modernization, Der. Richard Sylla - Richard Tilly - Gabriel Tortella, Cambridge University Press, Cambridge, Pp. 134-157
- Tosdal H. R. (1917). “The German Steel Syndicate”, The Quarterly Journal Of Economics, Vol. 31, No. 2, Pp. 259-306
- Trebilcock C. (1981). The Industrialization Of The Continental Powers, 1780-1914, Longman, London